

ZORA

44

Jezikovna predanost

Slavistično društvo Maribor
SAZU Ljubljana

Uredniki zbirke
Jožica Čeh
Marko Jesenšek
Bernard Rajh

Knjiga je izšla s finančno pomočjo Agencije za raziskovalno
dejavnost RS, SAZU in ZRC SAZU

ZORA

44

JEZIKOVNA PREDANOST

Akademiku prof. dr. Jožetu Toporišiču ob 80-letnici

Uredila

Marko Jesenšek

Zinka Zorko

Brigada Toporišič
Fonetiko-fonološke razlike izmed
bosansko/bosansko, hrvaško,
slovensko, 17. stol. standardizacija
1714/15, 165-180

Maribor
2006

prepuna suglasničkih promjena. Neodlučnost se može oprimirati obilno. U korizmenjaku *Koluničeva zbornika* nalazimo i *raz'srđi*, i *ras'srđi* i *rassrđi* i *rasrđi*. Svojedobno sam pokazao kako se ta neodlučnost primjećuje i na granici prefiksalnoga i korijenskoga suglasnika (P + R) i na granici korijenskoga i sufiksalnoga suglasnika: *sgrišiti*: *zgrišiti*, *žalostna*: *žalosna* itd.²⁰

U staroslavenskom je zbog zakona otvorenih slogova znatno ograničena mogućnost kombiniranja suglasnika i ono se svodi na suglasnike koji ulaze u isti slog (*sp*, *st*, *sk* i *sl*.) i na skupove kojima je drugi član sonant (*pl*, *bl*, *dr* i *sl*.).

O ČRKOPISU HRVAŠKIH GLAGOLSKIH BESEDIL 15. STOLETJA

Hrvaška srednjeveška književnost je pisana u tri jezika (latinskom, staroslovanskom i hrvaškom) i u tri različita pisma (glagolici, cirilici i latinici). Hrvaška različica staroslovanske, in i hrvaščina, je bila prvotno zabeležena u glagolici. Najstarejša glagolice su morali prilagoditi čakavski jezikovni različici. Proces prilagajanja je bio počasen, jer su hrvaška srednjeveška besedila celom u svojoj hrvaškoj različici vsebovala elemente staroslovanske. Razprava predstavlja težave, ki se pojavljajo pri rabi polglasnikov (t. i. *jer*), protetičnega *j*, palatalnega *l* in *n*, ter težave, povezane z zapisovanjem soglasniških sprememb.

Branko Tošović

Univerza Karla in Franca v Gradcu

FONETSKO-FONOLOŠKE RAZLIKE IZMEĐU BOSANSKOG/BOŠNJAČKOG, HRVATSKOG I SRPSKOG JEZIKA (standardološka rješenja)

V delu so predstavljene različne normativne rešitve posameznih fonetično-fonoloških pojavov. V samoglasniškem sestavu je težišče analize na refleksi jata, obdelane pa so tudi premene *a-o*, *e-a*, *e-o*, *e-u*, *e-i*, *i-u*, *o-u*, *a-ø*, vokalizacija *l > o* in neobvezni vokali *a*, *e*, *u*. V soglasniškem sestavu avtor preučuje soodnose *f-v-hv*, *s-f*, *v-h*, *h-j*, *gnj-nj*, *št-č*, *s-š*, *s-t*, *t-c*, *s-z*, *dž-č*, *h-k*.

In dieser Arbeit werden verschiedene normative Lösungen für die einzelnen phonetisch-phonologischen Erscheinungen betrachtet. Im vokalischen System steht im Zentrum der Aufmerksamkeit die Frage der Reflexe des Jata. In diesem Teil wird auch die Alternation *a/o* *e/a*, *e/o*, *e/u*, *e/i*, *i/u*, *o/u*, *a/o*, die Vokalisierung *l > o* und die fakultativen (beweglichen) Vokale *a*, *e* und *u* analysiert. Im konsonantischen System weist der Autor auf verschiedene normative Lösungen für die Alternation *f/v/hv*, *s/f*, *v/h*, *h/j*, *gnj/nj*, *št/č*, *s/š*, *s/t*, *t/c*, *s/z*, *dž/č*, *h/k* hin.

Ključne besede: fonetika, fonologija, fonološka nasprotja, normativnost jezika, bosanski, hrvaški, srbski jezik

Schlüsselwörter: Phonetik, Phonologie, phonologische Oppositionen, Normativität, Bosnisch, Kroatisch, Serbisch

0 Kada se govori o razlikama između bosanskog/bošnjačkog, hrvatskog i srpskog jezika (u daljem tekstu B/K/S, odnosno B, K, S), obično se uzimaju primjeri iz leksike, jer su oni najbrojniji i najtipičniji. Međutim, na drugim nivoima problematika nije manje interesantna, važna i složena. Jedan od njih je fonetsko-fonološki. On nudi velik broj podudarnosti i sličnosti, ali pokazuje i znatna međujezička odstupanja, prije svega normativna.

1 Postoje dvije vrste fonetsko-fonoloških razlika – standardološke i funkcionalne. Prve nastaju kao rezultat (a) standardizacije, normiranja, a druge dolaze u praktičnoj primjeni, realizaciji normi. Što se tiče preskripcije, nejednaka rješenja se javljaju zbog različitih standardoloških postupaka. Naime, postoji centripetalna i centrifugalna standardizacija. Prva je orijentisana na identičnost (ono što je jednako za većinu govornika datoga jezika), druga na različitost (potenciranje razlike u odnosu na drugi standard). Na ovoj osnovi nastaju tri standarda – konvergentni, divergentni i kodivergentni. Svaki od njih može imati intra-, inter- i ekstralingvistički karakter. Intralingvistički orijentisani standard nastaje ukoliko je potpuno, isključivo usmjeren na dati jezik, interlingvistički se dobija orijentacijom i na standarde srodnih, bliskih jezika, a ekstralingvistički oslanjanjem na standarde nesrodnih, nebliskih jezika. Recimo, intralingvistički konvergentni standard normira jezičke pojave isključivo

²⁰ Stjepan Damjanović, *Tragom jezika hrvatskih glagoljaša*, Zagreb 1984, 55–56.

prema unutrašnjem stanju datog jezika, bez obzira na to da li je to isto, slično ili različito u drugom standardu ili drugim standardima. Interlingvistička divergentna standardizacija propisuje rješenja koja su svjesno različita u odnosu na druge standarde. Kodivergentna standardizacija je zasnovana i na konvergenciji i na divergenciji. Sva tri tipa su na ovaj i na onaj način zastupljena u B, K i S. Standardnološka, normativna rješenja u praksi se realizuju na tri načina: 1. potpuno se prihvataju i dosljedno primjenjuju, 2. djelimično se prihvataju, 3. potpuno se odbijaju. I upotrebn norma može biti u različitoj mjeri konvergentna, divergentna i kodivergentna. Za objektivno sagledavanje stanja u B, K, S, neophodno je utvrditi koliko su razlike sistemске, a koliko slučajne, individualne. Zbog ograničenosti prostora u ovome radu biće govora isključivo o prvom tipu razlika (normativnom)¹, dok ćemo na drugom mjestu razmotriti (na bazi šireg materijala) kako B/K/S-norme funkcionišu u praksi i kolike su razlike između jezika u konkretnoj realizaciji.

2 U vokalskoj sistemu B/K/S dominira problem zamjene jata (e, je, ije, i) i pitanje da li ona predstavlja diferencijalno obilježje. Ako se uzmu u obzir konkretne činjenice, dolazi se do zaključka da se ne može prema refleksu jata praviti razlika između standardnog B, K i S, ali se može na osnovu refleksa jata diferencirati (1) ekavska Srbija od ijekavske Bosne i Hercegovine, Crne Gore i Hrvatske, (2) ijekavski hrvatski i bosanski/bošnjački jezik od srbijanskog srpskog, ali ne i od srpskog jezika u Bosni i Hercegovini, Crnog Gori i Hrvatskoj (jer, recimo, srpskim ijekavskim jezikom govori milion i po Srba u Bosni i Hercegovini). Stoga možemo konstatovati da su Petar Guberina i Krsto Krstić neopravdano smatrali zamjenu jata diferencijalnim obilježjem hrvatskog i srpskog jezika (Guberina/Krstić 1940: 26). Treba voditi računa i o tome da postoje hrvatski štokavci ekavci (Težak 2000). Npr. donjomiholjački govor je ekavski, hrvatski ekavski govori nalaze se, između ostalog, jugozapadno od Vinkovaca. U istočnoj Slavoniji i Sremu se može čuti *mleko, lep, seno, vera*.² Dakle, od tri jezika dva su ijekavska (bosanski/bošnjački i hrvatski), a jedan ekavski i ijekavski (srpski). U srpskom jeziku oba se izgovora smatraju standardnim. »I posebno uzet srpski književnojezički izraz, ili srpski jezik, zasniva se na dvojstvu književnog narečja, tj. na ekavskom i ijekavskom izgovoru, te treba poznavati njihov sistemski odnos.« (S-P/J/P: 64–65). Međutim, krajem juna 1996. godine u Republici Srpskoj je preko noći uveden ekavski kao obavezan. Tada je Narodna skupština Republike Srpske usvojila Zakon o službenoj upotrebi jezika i pisama. Pošto su bile predviđene visoke novčane kazne za narušavanje i nepridrža-

¹ Pod standardnim jezikom (kraće: standardom) podrazumijevamo preskriptivna rješenja za fonetsko-fonološka variranja, izgovor i pisanje glasova koja daju normativni priručnici (pravopisi, rječnici i gramatike) navedeni u popisu literature. Neki od njih imaju posebna poglavlja tipa Izgovor i pisanje glasova (S–Sim 1998: 31–46), Glasovi u kontaktu (ibid, 51–59). Ekavski i jekavski izgovor (S–Deš 1998: 15–24), Alternacija ije/je/e/i (H–A/S: 132–133), Glasovi i glasovni skupovi (H–B/F/M: 24–42), Jednačenje glasova (ibid, 49–55), Glasovi i glasovni skupovi (B–Hal: 113–138).

² Porijeklo hrvatske ekavice tumači se na dva načina. Jedni smatraju da su slavonski ekavni govori zasnovani na nekadašnjoj kajkavštini kojom se govori u cijeloj Slavoniji (Pavičić 1953). Drugi su tvrdili da podravska štokavština predstavlja prirodni nastavak arhaičnog štokavskog govora u Slavoniji (Ivšić 1913, Hamm 1949).

vanje zakona (koje su dostizale i nivo prosječne mjesečne plate) svi su morali preći na ekavicu, što je dovelo do tragikomičnih situacija (posebno na radiju i televiziji). Neki su automatski mijenjali sve što je imalo u sebi glas j pa je, recimo, *objekat* postao – *obekat*, *subjekat* – *subekat*, *Bijeljina* – *Beljina*, *Osijek* – *Osek*, *Sovjetski Savez* – *Sovetski Savez*, *Sjedinjene Američke Države* – *Sedinjene Američke Države* i sl.³ Protiv ove odluke ustali su mnogi javni i kulturni radnici, kao ijekavci, tako i ekavski.⁴ Izgnanstvo ijekavice iz Republike Srpske poznata pjesnikinja Mira Alečković je nazvala pogrešnim potezom i odricanjem od bogatstva (Novosti, Beograd, 17. avgust 1996, s. 28).⁵

3 Pored nastojanja da se potisne ijekavica, sa srpske strane došlo je posljednjih godina do još jednog pokušaja unitarizacije. Naime, više lingvista i filologa predložilo je da se pisanje zamjene jata ujednači na taj način što će se uvesti latinska transkripcijska oznaka tog glasa – ě (da se, recimo, piše *mleko, vĕra, mĕsto, snĕg*, čak da se vrati staroslovensko jat ģ). Međutim, te ideje nisu naišle na veće razumijevanje. Za ijekavce to ne bi bio problem, jer uglavnom znaju izabrati pravilni refleks jata, dok za ekavce ne bi bilo uvijek lako razgraničiti riječi bez jata i sa jatom.⁶

³ Pojedini voditelji na radiju i televiziji počeli su da se šale u vezi s tim pa je, recimo jedan od njih popularnu folk-pjevačicu *Lepu Brenu* najavio kao *Lijepu Brijenu* (Novosti, Beograd, 15. avgust 1996, s. 18).

⁴ Tako je pjesnik iz Banjaluke Ranko Risojević izjavio: »Umjesto ujedinjenja vaskolikog srpstva, evo gdje se uništava i posljednja oaza lijepog narodnog izgovora; gledam televiziju, slušam radio i krstim se lijevom i desnom rukom. Kojim to jezikom govore spikeri? Kada se uključi TV Beograd, čuje se pravi ekavski govor, njegovan i lijep. Kada krenu 'naši' (TV Pale i Banjaluka) užas i haos od govora. Voditelj Dnevnika muči se kao dak na nekadašnjoj maloj maturi. Dok govorim strijepim za njega kao što sam strijepio u cirkusu da hodač po žici ne padne i slomi kičmu.« (Novosti, 15. avgust 1996, s. 18)

⁵ Neki pisci ijekavci koji su živjeli u Beogradu služili su se i jednim i drugim izgovorom. Tako je Meša Selimović pokušao da piše ekavicom, ali je od toga odustao. Desanka Maksimović je ponekad svjesno upotrebljavala ijekavizme (u njenoj poeziji može se, recimo, naći riječ *zđjela*). Pojedini lingvisti ijekavci predavali su na ekavskom, a govorili ijekavski (Mihailo Stevanović).

⁶ Da pitanje izgovora može dobiti i političke dimenzije, pokazuje sljedeći primjer. Jedan od optuženih od strane Haškog suda Vojislav Šešelj podnio je zahtjev da se objelodanjivanje materijala tužilaštva vrši u pisanom obliku i na srpskom jeziku (Predmet br. IT-03-67-PT). Okrivljeni je tvrdio da tokom istražnog postupka nije mogao da razumije pismene ili usmene argumente, između ostalog, zbog upotrebe određenih riječi na ijekavici. Haško tužilaštvo je odgovorilo na sljedeći način: »Optuženi netačno tvrdi da '... hibridni jezik BHS optuženom prof. dr Vojislavu Šešelju predstavlja prepreku, pošto u pisanom materijalu na tom jeziku postoji veliki broj reči koje nisu iz srpskog jezika, te praktično prevođenje oduzima dragoceno vreme'. [1] Pre toga, optuženi navodi da ima teškoća sa razume neke reči koje koriste simultani i/ili pismeni prevodioci MKSJ-a, što jednostavno nije tačno. Optuženi je odrastao i studirao u Sarajevu, Bosna i Hercegovina. Tokom tih formativnih godina, optuženi je živio, radio i studirao na ijekavici, jednoj od dve jezičke varijante srpskohrvatskog jezika. Druga varijanta srpskohrvatskog jezika zove se ekavica i više se koristi u Srbiji, gde je optuženi proveo najviše vremena kao odrasla osoba. Razlike u pisanju i izgovoru između ijekavice i ekavice tako su minorne da svako ko govori jednu jezičku varijantu lako može da funkcioniše na drugoj. Prema tome, apsurdna je tvrdnja optuženog da u toku ovog postupka ne može da razume pismene ili usmene argumente

4 U hrvatskoj lingvistici je pozicija refleksa jata različito tumačena. Još šezdesetih godina isticano je da duga zamjena jata daje fonemu **ie** (Brozović 1968, 1973, 1991). Međutim, na jednom se mjestu interpretira **ie** kao zasebna dvoglasna fonema («Diftong **ije** mogao bi se interpretirati kao bifonemska sekvenca fonetski identična s /je/.« – Brozović 1968: 31), a na drugom kao fonema i kao sekvenca foneme /j/ + /e/ (Brozović 1968: 32). U hrvatskoj gramatici duga zamjena jata je tretirana kao samoglasnik i dvoglasnik, odnosno diftong (Hrvatska gramatika 1995: 31). Ivo Škarić jednom govori o fonemi **ije** (Škarić 2001: 1), a drugi put konstatuje da u »općem svehrvatskom jeziku« to nije zaseban fonem, nego je dvofonemska skupina /j/e/ (Škarić 2001: 14). Refleks dugog starog jata je, po njegovom mišljenju, dvofonem /je/ jednako kao i kratkog jata pa stoga predlaže da se oni pišu na isti način: *cvjet, cvjetni, ljep, ljepši*, odnosno zagovara da se potpuno odustane od dugog jata (**ije**).

5 Što se tiče konkretnih trojezičnih standardoloških rješenja, posebno je složena i zamršena situacija sa prefiksom **pre-**. Up.: *pregib* (ekavski i ijekavski, S-P/J/P: 276) – *pregib* i *prijegib* (H-B/F/M),⁷ *pregib* (B-Hal: 438); *preglas* (ekavski) – ijek. *preglas* (*prijeglas*) S-P/J/P: 276 – *prijeglas* (H-A/S: 674; H-B/F/M: 368) – *prijeglas* (B-Hal: 450); *pregled* (ekavski i ijekavski; nerealno *prijegled* S-P/J/P: 279) – samo *pregled* (H-A/S); *pregled* i *prijegled* (H-B/F/M) – *pregled/prijegled* (B-Hal: 438); *prekid* (ekavski i ijekavski S-P/J/P: 279) – *prekid* i *prijekid* (H-B/F/M),⁸ *prekid/prijekid* (B-Hal: 439); *prelet* (ekavski i ijekavski S-P/J/P: 279) – *prelet* (H-A/S; H-B/F/M) – *prelet/prijelet* (B-Hal: 440); *premaz* (H-B/F/M),⁹ *premaz/prijemaz* (B-Hal: 441); *prepad* (ekavski i ijekavski S-P/J/P: 279) – *prepad* (H-B/F/M),¹⁰ *prepis* (ekavski), ijekavski *prepis* (*prijepis*) S-P/J/P: 279 – *prijepis* (H-A/S: 675; H-B/F/M: 368) – *prijepis* (B-Hal75); *prepjev* (nema S: PJP) – *prepjev* (H-A/S; H-B/F/M) – *prepjev/prijepjev* (B-Hal: 442); *preplet* (ekavski), ijekavski *preplet* (*prijeplet*) u opštem značenju, *prijeplet* (na opanku) S-P/J/P: 279 – *preplet* – samo *preplet* (H-A/S), *preplet* i *prijeplet* (H-B/F/M) – *preplet/prijeplet* (B-Hal: 443); *prerez* (ekavski i ijekavski, malo vjerovano *prijerez*; S-P/J/P: 279) – samo *prerez* (H-A/S), *prerez* i *prijerez* (H-B/F/M) – *prerez/prijerez* (B-Hal: 440); *preskok* (ekavski), ijekavski *preskok* (*prijesk*) S-P/J/P: 279 – samo *preskok* (H-A/S), *preskok* i *prijesk* (H-B/F/M) – *preskok/prijesk* (B-Hal: 444).

U srpskom ijekavskom standardnu dozvoljava se i **pre-** i **prije-**, s tim što se daje prednost prvom obliku. Samo **prije-** imaju u ijekavici neke samonikle riječi ako se osnovni glagol izgubio ili ako je imenica razvila specijalno značenje; npr. *prijeklad*, *prijevor*, *prijesjek* 'sanduk za žito' (u običnom značenju 'presjek'), *prijemet* 'vrsta vina' (S-P/J/P: 68). U hrvatskom jeziku u Bosni i Hercegovini je posljednjih decenija u većini riječi prefiks **pre-** ustupio mjesto prefiksu **prije-** (recimo mostarski *Auto-*

prevoznik postao je *Autoprijevoznik*), insistira se na oblicima tipa *prijevod* (umjesto *prevod*) i sl. U bosanskom/bošnjačkom jeziku situacija je kompleksa i prilično nejasna. »Složenice izvedene s prefiksima **pre-** i **pred-** u bosanskom jeziku normativno se kolebaju. Prema pravopisnoj normi standardni su samo oblici: *prijekop, prijelom, prijenos, prijesad, prijetop, prijetvor, prijevjes, prijevod, prijevoj, prijevoz* (nema *prekop, prelom...*, *prevoz*), a dubletni: *priječnik/prečnik, prijedlog/pregled, prijekid/prekid, prijeklop/preklop, prijelaz/prelaz, prijelaznica/prelaznica, prijelet/prelet, prijemaz/premaz, prijeplet/preplet, prijeraz/prerez, prijesjek/presjek, prijeskok/preskok, prijevara/prevara, prijezir/prezir* itd.« (Valjevac 2005: 71). Dalje se konstatuje da su u hrvatskom standardu (na koji se orijentišu Hrvati u BiH) oduvijek preferirani likovi s ijekavskom zamjenom jata, ali nisu posve zaobidjeni ni oblici sa **pre-**, što je potvrđeno i sadašnjom normom hrvatskog jezika. »U Bosni i Hercegovini takve se norme strogo pridržavaju hrvatski novinari i spikeri (*naknada za prijevoz, za prijevod*). Iako lingvistički opravdana, inovacija ovoga tipa u bosanskom jeziku dobila je, ima li se na umu i već spomenuta »kroatizacija«, ne bezrazložnu, negativnu psiholingvističku konotaciju. Sudeći po brojnosti i frekvenciji ekavskih formi ovih riječi u razgovornom i neoficijelnom medijskom govoru, prohrvatska okrenutost bosanske norme i pored spomenutih konstatacija, nema općebošnjačku podršku.« (Valjevac 2005: 71–72).

6 Postoje različita normativna rješenja za glagole *teći* i *taći*. U hrvatskom i bosanskom jeziku propisano je a) prema *teći* *dotjecati* – *dotjecanje, istjecati* – *istjecanje, natjecati (se)* – *natjecanje* – *potjecati* – *potjecanje, prijetecati, protjecati, stjecati, utjecati, zatjecati*, b) prema *taći* *doticati* – *doticanje, isticati* – *isticanje, naticati* – *naticanje, poticati* – *poticanje, priticati, proticati, sticati, uticati, zaticati* (H-A/S; H-B/F/M). U srpskom jedan glagol preuzima obje funkcije: *isticati* (prema *istaći* i *isteći*), *doticati, isticati, naticati, poticati, priticati, sticati, uticati, zaticati*. Ovaj jezik se po ovoj osobini normativno bitnije odvajava od bosanskog/bošnjačkog i hrvatskog, jer su za oba glagola propisani samo oblici sa *i*: *doticati, isticati* i sl. (S-P/J/P: 67). U hrvatskom i bošnjačkom se razlikuje *uticaj* (od glagola *uticati*) i *utjecaj* (od glagola *utjecati*), dok se u srpskom koristi samo *uticaj*. U vezi sa ovim primjerom u bosanskom/bošnjačkom dolazi do nesklada između propisane norme i govorne prakse.¹¹

¹¹ »U svakodnevnoj upotrebi, bez obzira na eksplicitno normativno i semantičko razgraničenje ovih dviju riječi, one se među korisnicima bosanskog jezika najčešće upotrebljavaju samo u jednom obliku i u oba značenja (*određeni utjecaji*), neovisno od koga se glagola riječ izvodi. Ranije preferiran govornom praksom fonetizam *uticaj* još uvijek se, i pored normativnog ograničenja (kad se gradi prema glagolu *teći* on glasi *utjecaj*), često čuje i na bh. medijima, a pogotovo u svakodnevnoj govornoj praksi. Među korisnicima bosanskog jezika bližih hrvatskoj granici i u većinskom hrvatskom sociokulturnom okruženju, dominira fonetizam *utjecaj*. Upravo taj oblik među Bošnjacima se najčešće doživljava kao knjiška, stilski markirana riječ. U razgovornom jeziku ostalih Bošnjaka, posebno onih koji životni prostor dijele sa Srbima, frekventniji je oblik *uticaj*. Miješanje jednog i drugog fonetizma u programima bh. radijskih i televizijskih stanica, s obzirom na raznovrsnost učesnika u njima, obično je, logično, očekivano i prihvatljivo. Ima ga čak i u govoru iste osobe. U vezi s ovom pojavom slično je stanje i među korisnicima hrvatskog jezika u Bosni i Hercegovini, ali pod uticajem hrvatske norme u njihovom je komuniciranju preferiran fonetizam *utjecaj*. Kolebanja ovog tipa među Hrvatima su običnija ukoliko žive u većinskom bošnjačkom ili srpskom okruženju.

zbog upotrebe određenih reči na ijekavici, kada se vrši pismeno ili usmeno prevođenje s engleskog jezika na BHS.« (Haški sud www)

⁷ Nema u H-A/S.

⁸ Nema u H-A/S.

⁹ Nema u H-A/S.

¹⁰ Nema u H-A/S i B: Hal.

Ekavskom negiranom pomoćnom glagolu *nisam* odgovara u srpskoj ijekavici *nisam* i *nijesam* (tipično, prije svega, za istočnu Hercegovinu i Crnu Goru). U S: PJP se ističe kao poseban leksički slučaj odnos *nisam* (u ekavskom i ijekavskom) i *nijesam* (u ijekavskom), ali se ne objašnjava o čemu se zapravo radi. U hrvatskom standardu je *nisam*, s tim što se navodi i *nijesam*, ali se upućuje na *nisam*: *nijesam* > *nisam* (H-B/F/M: 305).¹² U bosanskom/bošnjačkom standardu je *nisam*, a *nijesam* ima oznaku »stil.« (B-Hal: 363).¹³

Različite ijekavske standarde imaju iterativi obrazovani od glagola *liti*. U srpskom standardu naporedo egzistiraju *nalijevati/nalivati* (Pešikan, Jerković Pižurica 1995: 67), u hrvatskom samo *nalijevati* (H-A/S; H-B/F/M), ali je zato *nalivajući*. U bosanskom/bošnjačkom standardu dozvoljavaju se oba oblika, a *nalijevati* se nalazi na prvom mjestu (B-Hal). Ekavski glagoli *bdeti*, *vreti*, *zreti* glase u hrvatskom *bdjeti*, *vreti*, *zreti* (H-B/F/M)¹⁴, a u bosanskom/bošnjačkom *bdjeti*, *vreti*, *zreti* (B-Hal). Međutim, u glagolskom pridjevu radnog muškog roda jednine od tih glagola postoje dubletni oblici: *vreo/vrio*, *zreo/zrio* (S: PJP, B-Hal), *vreo/vrio*, *zreo* (H-B/F/M), dok se u H-A/S oni ne spominju. Za ekavsko *ogrev* u srpskom ijekavskom standardu je propisan *ogrijev* (*ogrev*) – S-P/J/P: 258, u hrvatskom *ogrijev* (H-A/S: 550), (H-B/F/M: 315), u bosanskom/bošnjačkom *ogrijev*, ali se u posljednjem dozvoljava i *ogrev* sa upućivanjem na *ogrijev*: *ogrev* v. *ogrijev* (B-Hal: 377). Pridjevsko dvojstvo *cijel/cio* različito se normira: u srpskom *cio* (*cijel*) – S-P/J/P: 69, u hrvatskom *cijel* i *cio* (H-B/F/M: 179) i *cijel* – odr. obl. *cijeli*; *cio* (žen. *cijela*) – odr. oblik *cijeli* (H-A/S: 260–261), a u bosanskom/bošnjačkom *cijel/cio* (B-Hal: 182). U odnosu na ekavsko *prodrvši*, *umrvši* u hrvatskoj normi se dozvoljavaju dubleti *prodrv(ši)*, *umrv(ši)* – H-B/F/M, s tim što H-A/S stavlja na prvo mjesto *prodrvši*, u bosanskom/bošnjačkom standardu se takođe tolerišu dubleti, ali drugačiji: *prodrijevši/prodrvši*, *umrijevši/umrvši* (ovi drugi su mnogo više obilježje narodnih govora). Ekavska riječ *nasleđe* ima kao ekvivalent u hrvatskom standardu *naslijeđe* (Anić/Sić 2001: 499), *naslijeđe* i *nasljeđe* (H-B/F/M: 296), u bosanskom/bošnjačkom *naslijeđe* (B-Hal: 350), a u

Standardnojezičko distanciranje jednih od drugih u svim bh. jezicima gdje god je to bilo moguće nije bilo na isti način motivisano, ali su njegovu ishitrenost, bez obzira na motivisanost, svi gotovo podjednako osjetili. Propisane norme, koje zahtijevaju napuštanje ranije govorne prakse, teško se usvajaju. Pokazalo se, da je jezička inercija važan konsolidacioni faktor. Razdvajanje razgovornog od zvaničnog standardnog jezika ima smisla kad za to postoje lingvistički razlozi, kad korisnici toga jezika govore različitim, ponekad i međusobno nerazumljivim dijalektima (npr. kajkavski, čakavski i štokavski u Hrvatskoj ili novoštokavski i staroštokavski u Srbiji i Crnoj Gori). Takvih razloga u Bosni i Hercegovini, pogotovo među korisnicima bosanskog jezika, nikada nije bilo.« (Valjevac 2005: 73)

¹² H-A/S ne spominje ni *nisam* ni *nijesam*.

¹³ »Karakteristična je upotreba odričnog oblika *nijesam* koji je u toj formi čest u istočnohercegovačkom govoru (Peco, 1964: 9), pa je, npr. kod Ljubušaka skoro zanemarljiv broj potvrda za *nisam*, *nisi* (Čedić, 1989: 35), Bašagić skoro dosljedno bilježi: *nijesam*, *nijesi* i samo u stihovima ima nekoliko puta *nisam*, *nisu* (Nakaš, 2003: 27), kod Pamučine su naporedo *nijesam* i *nisam* (Čedić, 1984: 133), a Dučić redovno *nijesam* (Okuka, 2003: 164). Oblike *nijesam*, *nijesi* upotrebljava i Martić, ali kod njega pretežu likovi sa *i* (Čedić, 2003: 242). Jukić dosljedno upotrebljava oblike sa *i* (Kuna, 1983: 46), a tako i Kočić koji se time diferencira od situacije u njegovom maternjem govoru (Šipka, 1987: 112).« (Čedić 2005: 121)

¹⁴ Anić/Silić ne navode *vreti* i *zreti* (H-A/S).

ijekavskom srpskom *naslijeđe* (S-P/J/P: 250). Ekavizmu *usled* odgovara u srpskom ijekavskom standardu *uslijed* i *usljed* (S: PJP), u hrvatskom *uslijed* 'poradi, s, zbog' (H-A/S; H-B/F/M), a u bosanskom/bošnjačkom *usljed/uslijed* (B-Hal). U srpskoj ijekavici pojavljuju se dubleti *mrzjeti* i *mrziti* (S-P/J/P: 245), u hrvatskom *mrziti* (H-B/F/M: 288),¹⁵ a u bosanskom/bošnjačkom oba oblika (B-Hal: 337). U odnosu na ekavski radni glagolski pridjev *seo* od *sesti* u srpskoj ijekavici postoje dvostruki oblici – *sio* i *sjeo*, u hrvatskom standardu daje se naporedo *sjeo/sio* (H-A/S: 706), *sjeo* (*sio*) – H-B/F/M: 406), a u bosanskom/bošnjačkom samo je *sjeo* (B-Hal: 565). U sva tri standarda ijekavski oblik od *blesak* je *blijesak*, iako se u čuje i *bljesak*.

7 U srpskoj, hrvatskoj i bosanskoj/bošnjačkoj ijekavici postoje ekavizmi, odnosno riječi u kojima se zadržalo e nastalo od jata. Lekseme tipa *mezimac*, *mezimče*, *mezimica* imale su izvorno jat (S-P/J/P: 240). Srpski ijekavski standard dozvoljava i oblik *mjezimac*. U hrvatskom standardu predviđeno je *mezimac*, *mezimčad*, *mezimče* (H-A/S: 465; H-B/F/M: 282), *mezimčev* (H-A/S: 465). U bosanskom/bošnjačkom standardu dopušteni su dubleti: *mezimac/mjezimac*, *mezimčad/mjezimčad*, *mezimica/mjezimica*, *mezimicin/mjezimicin* (B-Hal: 329).

Među češće srpske ijekavske ekavizme spada *nedelja* (*nedeljni*, *ponedeljak*), *dejestvo* i *dole*, koji su posebno frekventni u bosansko-hercegovačkom srpskom jeziku. Iako su brojni i fonološki opravdani (zbog disimilacije suglasnika), u bosanskom/bošnjačkom jeziku nisu dobili standardnojezički status (Valjevac 2005: 72). U srpskom ijekavskom standardu dozvoljavaju se dubleti *dejestvovati/dejstvomati*, *dejestvo/dejstvo*, *delovati/djelovati*, *delovanje/djelovanje*; *otmen/otmjen*, *nemušti/njemušti*, *mezimac/mjezimac*, *mezimica/mjezimica* (S-P/J/P: 70–71). Pored *istovetan* toleriše se i *istovjetan*, iako ovdje jata nije bilo, ali je u ijekavskom mnogo običnija sekvenca *vje-*. U posebnom značenju dopušta se *prvijenac* 'časnik u svatovima, prva rakija iz kazana'. Kao stilističko sredstvo priznaju se likovi *kisjelo* mlijeko, *ukisjeliti*.

U srpskoj ijekavici normirana je samo *greška* (S-P/J/P: 194), u hrvatskom *greška* (H-A/S: 349) i *grješka* > *pogrješka*, *grješnica*, *grješničin*, *grješnički*, *grješnik*, *grješnikov*, *grješnost* (H-B/F/M: 233), a u bosanskom/bošnjačkom *grešan/grješan*, *grešćica/greščica*, *greška/grješka*, *greškom/grješkom*, *grešnica/grješnica*, *grešnicin/grješnicin*, *grešnički/grješnički*, *grešnik/grješnik*, *grešno/grješno*, *grešnost/grješnost* (B-Hal: 243).

U ijekavske ekavizme spada i *bedak* (koji, recimo, spominje B-Hal: 168), *beda-stoča* (navodi H-B/F/M: 163), *breza*, *bregovi*, *bregovit*, *ceriti se*, *gore* ('naviše'), *grešan*, *krepkost*, *mreža*, *nekad*, *neki*, *nekoliko*, *nešto*, *obećavati*, *prelaziti*, *prepisati*, *preškočiti*, *rezati*, *slezena*, *sreća*, *sretan/srećan*, *srednji*, *sredina*, *tres*, *tresak*, *treska*, *treskati*, *vreća*, *vredniji*, *vreti*, *vrijeme* – *vremena*, *vremenski*.

8 U trojezičnoj ijekavici standardiziran je niz ikavizama, na primjer: *bio* (*bijel*), *bionjača*, *blijedio*, *bolio*, *cio*, *cio*, *dio*, *dioba*, *docniti*, *grijati*, *letio*, *miliji*, *mrzio*, *mu-driji*, *noviji*, *obolio*, *odolio*, *predio*, *razdio*, *sijati*, *sjedio*, *smijati se*, *stariji*, *tresijah*,

¹⁵ H-A/S ne spominju ovaj glagol.

vidio, volio, vrtio, zavidio, zvizdan, živio.¹⁶ U svim standardima je *svijetao* (S-P/J/P: 292 – *svijetao* (H-A/S: 803, H-B/F/M: 426) – *svijetao* (B-Hal: 534).

9 Pojedini geografski nazivi imaju ekavsko-ikavsku varijantu (npr. *Beograd* u Srbiji i *Biograd* u Hrvatskoj) i ekavsko-ijekavsku (u srpskom je *Srem*, a u hrvatskom *Srijem*).

10 Niz glasovnih alternacija¹⁷ dobio je različita standardološka rješenja. Navešćemo neke.

a) Alternacija *a/o* tipa *tačka/točka*. U bosanskom/bošnjačkom i srpskom standardu je normirano *tačka*, *tačno*, *tačnost*, a u hrvatskom *točka*, *točno*, *točnost*.

b) Alternacija *a/u* tipa *saradnik/suradnik*. U srpskom standardu su propisani likovi *saradnik*, *saglasnost*, *usaglašenost*, a u hrvatskom *suradnik*, *suglasnost*, *usuglašenost*. U bosanskom/bošnjačkom dopuštaju se obje mogućnosti: *saradnica/suradnica*, *saradnicin/suradnicin*, *saradnički/suradnički*, *saradnik/suradnik*, *saradništvo/suradništvo*, *saradnja/suradnja*, *sarađivati* i *surađivati* (B-Hal: 495).

c) Alternacija *e/a* tipa *aktuelan/aktualan*. U srpskom standardnu normirano je *aktuelan*, *aktuelnost*, a u hrvatskom *aktualan*, *aktualnost*. U bosanskom/bošnjačkom daje se prednost hrvatskim oblicima – *aktualan/aktuelan*, *aktualni/aktuelni* (B-Hal: 158). »Uz sličnu orijentaciju na drugim segmentima jezičke strukture, ovakva okrenutost bosanske standardnojezičke norme ka zapadu već je psihički dotakla bošnjačko jezičko biće i njegov jezički identitet. U javnosti su sve glasniža negodovanja protiv takve orijentacije aktuelne bosanske jezičke norme.« (Valjevac 2005: 66)¹⁸ U srpskom i bosanskom/bošnjačkom standardu normirano je *ofanziva*, a u hrvatskom *ofenziva*.

¹⁶ Između nekih ijekavizama u sva tri standarda postoji semantička razlika: *bijeliti* (činiti bijelim) – *bijeljati* (postajati bijel), *crveniti* (činiti crvenim) – *cvrvenjeti* (postajati crven), *oslabiti* (učiniti slabim) – *oslabjeti* (postati slab). U nekim slučajevima različito je značenje riječi sa bivšim jatom i bez njega: *besan* (život) – *bijesan* (ljut), *deva* (kamila) – *djeva* (djevojka, djevica), *ljvak* (čovjek) – *lijvak* (pribor za lijevanje), *meden* (sladak) – *mjeden* (od imenice *mjed* 'mesing'), *mesni* (doručak) – *mjesni* (ured), *razređivati* (svrstavati u redove) – *razrjeđivati* (činiti rjeđim, rijetkim), *sjedjeti* (na klupi) – *sijedjeti* (postajati sijed), *svet* (relig., npr. *sveti* otac) – *svijet* (npr. čitav svijet), *telešće* (malo tele) – *tjelešće* (malo tijelo), *treska* (buka, larva, lom) – *trjeska* (otpadak od otesanog drveta), *zvizda* (pejorativni naziv za ženu) – *zvizda* (nebesko tijelo). Neki od njih pripadaju različitim vrstama riječi, npr. *korenje* (od glagola *koriti*) – *korijenje* (od imenice *korijen*), *redak* (u tekstu, imenica) – *rijedak* (koji nije čest, pridjev), *vreo* (pridjev i glagol) – *vrio* (glagol), *zreo* (pridjev i glagol) – *zrio* (glagol).

¹⁷ U ovom radu pod alternacijom se podrazumijeva zamjena jednog glasa drugim u dva ili tri standarda, tačnije sva vokalska i konsonantska variranja u riječima istog korijena ili osnove (ono što se, recimo, u ruskom naziva *чепедованье*). U radu nisu posebno razgraničene fonološke alternacije (uslovljene prirodom glasova) i morfološko-tvorbene (uslovljene oblicima promjene riječi).

¹⁸ Naila Valjević to ovako komentariše: »I dok se u hrvatskom jeziku protežiraju jedni, a u srpskom drugi, ranije varijantno polarizovani fonetizmi, u bosanskom jeziku, kao i u ranijem bh. standardnojezičkom izrazu, njihova naprednost je obična, normirana i funkcionalna. Iako izbor jednog ili drugog oblika u bosanskom jeziku nije normom ograničen, dozvoljena su oba, nakon 1992. godine primjetna je ekspanzija tzv. kroatizama, naročito u njegovom pisanom obliku, iako su tzv. srbizmi ranije kod istih korisnika jezika bili dominantniji. Takva upotreba permutacija u bosanskom jeziku odraz je psihičkog doživljavanja jezika. Ona označava svjesno distancira-

d) Alternacija *e/o* tipa *petero/petoro*. Kod brojeva od četiri pa nadalje u srpskom se daje prednost vokalu *o* (*petorka*, *petoro/petero*, *petoro-šestoro*), u hrvatskom vokalu *e* – *četvero*, *četverobroj*, *četverokut*, *četverolist*, *četveromjesečan*, *četveromoto*, *rčetveronoške*, *četverosjed* (H-A/S: 274), *peteročlan*, *peterodijelan*, *peterodnevan*, *peterojezičan*, *peterokratan*, *peterokatnica*, *peterokut*, *peterokutnik*, *peterolistan*, *peterosložan*, *peterostraničan*, *peterovrstan* (H-A/S: 591), a takođe u bosanskom/bošnjačkom – *četverica*, *četvero*, *četveročlan*, *četverogodišnji*, *četverokatnica*, *četverougao* (B-Hal: 190), *peterica*, *petero*, *peteročlan*, *peterokatnica*, *peterokut*, *peterostruk*, *peterozub* (B-Hal: 401). »U primjerima tipa *četverica*, *peterica*, *šesterica*, *sedmerica*, *osmerica*, *deveterica*, *devedeseterica* itd. (nema *četvorica*, *peterica*, *devedeseterica*) takođe je riječ o svojevrsnom ruraliziranju i arhaiziranju bosanskog standardnog jezika uvođenjem u njegovu normu bošnjačkih dijalektizama. Takva 'inovacija' je u vrijeme standardno-jezičkih razgraničenja unutar Bosne i Hercegovine iskorištena kao važna, iako sistemski nebitna razlika bosanskog prema hrvatskom i srpskom jeziku.« (Valjevac 2005: 67). Ali je zato u svim standardima *čtvorka*, *petorka*, *šestorka*. U bosanskom/bošnjačkom standardu je *peterica*, a u hrvatskom *petorica* (H-A/S: 592). Ovaj tip alternacije nalazimo i u paru *greblje* – *groblje*. U srpskim i hrvatskim standardološkim priručnicima (v. literaturu) normativno je samo *groblje*, a *greblje* se uopšte ne spominje, dok se u bosanskom/bošnjačkom standardu dozvoljavaju dubleti: *groblje/greblje* (B-Hal: 243).

e) Alternacija *e/u* tipa *berza/burza*. U srpskom i bosanskom/bošnjačkom standardu je *berza* (S-P/J/P: 179; B-Hal: 169¹⁹), u hrvatskom *burza*, s tim što se *berza* tumači kao rijetka riječ, i to srpska (H-ENc. rj.: 161)²⁰.

nje od srpskog jezika, u oblicima gdje postoji mogućnost izbora, jer su govornici toga jezika među Bošnjacima počinili genocid koji govornici ne žele zaboraviti. Ali to nije i jedini razlog prohrvatske orijentacije razvoja bosanskog jezika. On je uz to i produžetak tradicionalne dobrosusjedske bošnjačko-hrvatske kulturne saradnje i bliskosti, ali i podsvjesna okrenutost Bošnjaka ka Evropi u koju žele ući i na ovaj način.« (Valjevac 2005: 66). »Dok se između hrvatskog jezika, na jednoj, i srpskog jezika, na drugoj strani, vrše preciznija standardnojezička razgraničenja, hrvatski jezik je po prirodi stvari otvoreniji prema latinskom, a srpski prema grčkom jezičkom uticaju, u bosanskom jeziku i formalno i praktično međusobno su ravnopravni i jedni i drugi oblici. Druga je stvar što je njihova današnja upotreba vrijednost psiholingvistički utemeljena i sociolingvistički određena ukupnim ratnim i poratnim zbivanjima, te se u bosanskom jeziku radije, čak i po cijenu da se žrtvuje vlastiti idiolekt, prihvataju oni oblici koji su i u hrvatskom jeziku propisani. Tome doprinosi i već spomenuta tradicionalna kulturološka veza Bošnjaka i Hrvata. Uvijek su bili bliži jedni drugima negoli i jedni i drugi sa Srbima. Osim toga, ova dva naroda i danas žive u zajedničkom bh. entitetu, a na dijalekatskom nivou imaju mnogo dodirnih i zajedničkih jezičkih obilježja. U nedostatku vlastite prevodilačke djelatnosti, Bošnjaci se između srpske i hrvatske literature radije služe hrvatskom. To je razlog više njihovom standardnojezičkom približavanju i zbližavanju. Otuda u bosanskom jeziku tako mnogo tzv. kroatizama tipa *suglasnosti* i *suradnje*, *aktualnog* i *aktualnosti*. Iako je dobro što jezički izraz Bošnjaka nije zatvoren u unutarbosanske granice, stoje i dalje ostao otvoren prema pozitivnim vanjskim jezičkim uticajima, postoji opasnost da se u toj pretjeranoj okrenutosti zapadu, 'kroatiziranjem' vlastitog jezika, nazovemo li tako izbor između bosanskih višestrukosti koji se podudara sa onim u hrvatskom jeziku, ne izgubi vlastiti jezički identitet i bosanska standardnojezička autonomnost.« (Valjevac 2005: 68–69)

¹⁹ U ovom priručniku se daje i *burza*, ali se samo upućuje na *berza* (B-Hal: 181).

²⁰ Ovu riječ ne navode H-A/S i H-B/F/M.

f) Alternacija **i/e** tipa *Atina/Atena*. U srpskom standardu isključivo je propisana *Atina* (boginja i glavni grad Grčke S-P/J/P: 174), u hrvatskom isključivo *Atena* (božica i glavni grad Grčke, H-Enc. rj.: 67), dok se u bosanskom/bošnjačkom alternacijom **i/e** vrši semantička diferencijacija: ako se radi o glavnom gradu Grčke, propisuje se *Atina*, ukoliko je u pitanju božica, predviđa se *Atena* (B-Hal: 162). Ovu alternaciju nalazimo i u korišćenju naziva ostrva *Krit* (srpski i bosanski/bošnjački B-Hal: 304) – *Kreta* (hrvatski)²¹.

g) Alternacija **o/u** tipa *bajonet/bajunet(a)*. U srpskom standardu je *bajonet*, u hrvatskom *bajunet* i *bajoneta*, *bajuneta* i *bajoneta* (H-Enc. rj.: 82), *bajuneta* (H-B/F/M: 161),²² dok se u bosanskom/bošnjačkom oni tretiraju kao dubleti: *bajonet/bajunet* (B-Hal: 165). Za par *krompir/krumpir* rješenja su ovakva: *krompir* u srpskom i bosanskom/bošnjačkom standardu (S-P/J/P: 231; *krompir*, *krompirača*, *krompirić* – B-Hal: 305), a *krumpir* u hrvatskom (H-B/F/M: 269; H-Enc. rj.: 636). U srpskom jeziku je tipična riječ *boranija*, u bosanskom standardu se navodi *boranija/buranija* (B-Hal: 176), dok se u hrvatskom daje samo *boranija*, sa napomenom da je to botanički izraz regionalnog karaktera i da je uz to srbizam – bot. reg. (+ srp.), v. H-Enc. rj.: 137.²³

h) Alternacija **a/o** tipa *obaveza/obveza*. U srpskom i bosanskom/bošnjačkom normirano je **a** (*obaveza*), a u hrvatskom **o** (*obveza*).

i) Vokalizacija **l > o** na kraju nekih riječi. Oblici na **o** su tipični za srpski, a na **l** za hrvatski jezik. Up.: *bivo* (S-P/J/P: 178) – *bivol* (H-B/F/M: 168)²⁴ – *bivo* (B-Hal: 515); *cijell/cio* (S-P/J/P: 319, H-A/S: 261, *cijell/cio* (B-Hal: 182)²⁵; *prijesto* (S-P/J/P: 280), *prijesto* – *prijestol* (H-A/S: 675) – *prijesto* (B-Hal: 96: 451); *so* (S-P/J/P: 297, B-Hal: 514) – *sol* (H-A/S: 779, H-B/F/M: 413); *soko* (S-P/J/P: 297, B-Hal: 515) – *sokol* (H-Enc. rj.: 1215), *sto* (B-Hal: 523); *topao/topal* (S-P/J/P: 305) – *topal/topao* (H-B/F/M: 438)²⁶ – *topal/topao* (B-Hal: 534); *vo* (B-Hal: 96: 592).

11 Postoje različita standardološka rješenja za fakultativni vokal **a** u nominativu jednine imenica muškog roda na nulti nastavak. Npr. *aspekt* i rijetko *aspekt* (S-P/J/P: 174) – *aspekt* (Anić 2000)²⁷; *dijalekat* i *dijalekt* (S-P/J/P: 199) – *dijalekt* (H-A/S: 290, H-B/F/M: 198) – *dijalekt/dijalekat* (B-Hal: 204); *perfekat/perfekt* (S-P/J/P: 268) – *perfekt* (Anić 2000) – *perfekat/perfekt* (B-Hal: 400); *projekat/projekt* (S-P/J/P: 282) – *projekt* (Anić 2000) – *projekt* (B-Hal: 460). U jednim slučajevima standardizuje se riječ sa vokalom **a** (imenice ženskog roda), a u drugom sa nultim nastavkom (imenice muškog roda), recimo *fonema* (srpski jezik)²⁸ – *fonem* (Anić 2000) – *fonem/fonema* (B-Hal: 233); *leksema* (srpski jezik)²⁹ – *leksem* (Anić 2000) – *leksem/leksema* (B-

²¹ Oblik *Krit* se označava kao srpska riječ (H-Enc. rj.: 628).

²² Nema u H-A/S.

²³ Ni jedno ni drugo ne spominju H-A/S i H-B/F/M.

²⁴ Nema u H-A/S.

²⁵ U bosanskoj/bošnjačkoj gramatici se takođe tretiraju kao dubleti (Bosanska gramatika 200: 156).

²⁶ Nema u H-A/S.

²⁷ Nema u B: Hal.

²⁸ Ne spominje nijedan srpski pravopis (S-P/J/P, S-Deš, S-Sim).

²⁹ Ne spominje nijedan srpski pravopis (S-P/J/P, S-Deš, S-Sim).

Hal: 312); *minut/minuta* (S-Sim 1998: 27)³⁰ – *minuta* (H-B/F/M: 283; Anić 2000) – *minut/minuta* (B-Hal: 330); *osnov/osnova* (srpski jezik)³¹ – *osnova* (Anić 2000) – *osnov/osnova* (B-Hal: 386). Interesantan je par *kvalitet/kvaliteta*, *kvantitet/kvantiteta*. Prva varijanta je odlika srpskog i bosanskog/bošnjačkog standarda (B-Hal: 309)³², druga hrvatskog, mada H-Enc. rj. (649) kod prvog para pravi semantičku razliku: *kvaliteta* 'bitna i istaknuta značajka; svojstvo, atribut čega', *kvalitet* – filozofski 'jedna od dijalektičkih opreka...' i šahovski 'razlika u vrijednosti između lake i teške figure'. Fakultativni vokal **a**, **e**, **u** dolazi ponekad kod pridjeva i zamjenica u genitivu i dativu jednine tipa *jednogljednoga*, *jednomljednomeljednomu*.³³

12 U okviru vokalsko-konsonantskih alternacija ilustrativan je primjer *avgust/avgust*. Nijedna varijanta nije tipična za hrvatski budući da se u njemu koristi domaća riječ *kolovoz*. U srpskom standardu je propisan *avgust*, a u bosanskom/bošnjačkom jeziku je registrovana upotreba i jednog i drugog (Isaković 1993: 54–55), ali je normiran samo *avgust* (B-Hal: 163).

U srpskom jeziku je propisano **protiv(u)-**: *protivrednost*, *protivreformacija*, *protivvječan*, *protivvječan* (ek.), *protivvječan* (protivvječan), *protivvurječan* (S-P/J/P: 282), u hrvatskom **protu-**: *protudjelovanje*, *protuofašistički*, *protukandidat*, *protukršćanski*, *protumjera*, *protunapad*, *protuobrana*, *protuoptužba*, *protupožarni*, *protupravni*, *protuprijedlog*, *protupritisak*, *proturječiti*, *protutlačni*, *protutužba*, *protuudar*, *protuzakonito* (H-A/S: 703–705), a u bošnjačkom **protiv-** i **protu-**: *protivavionski/protuavionski*, *protivbošnjaštvo/protubošnjaštvo*, *protivdokaz/protudokaz*, *protivmjera/protumjera*, *protivmuslimanstvo/protumuslimanstvo* (B-Hal: 465).

U nizu leksema (*također*, *večer*, *jučer*...) finalno **r** predstavlja obilježje hrvatskog jezika, dok se u srpskom primarnim smatra oblik bez **r**, a u bosanskom/bošnjačkom

³⁰ Nema u S-P/J/P, S-Deš.

³¹ Ne spominje nijedan srpski pravopis (S-P/J/P, S-Deš, S-Sim).

³² Nema u S-P/J/P.

³³ O razlici u upotrebi pokretnih vokala pisala je Naila Valjevac: »Bosanski jezik, kao i druga dva, u svojoj gramatičkoj strukturi ima pokretne vokale **a** (*mog/moga*, *jednogljednoga*, *dobrog/dobroga*, *bosanskog/ bosanskoga*), **e** (*mom/mome*, *jednomljednome*, *dobrom/dobrome*, *bosanskom/ bosanskome*) i **u** (*mom/momu*, *jednomljednomu*, *dobrom/dobromu*, *bosanskom/ bosanskomu*), koji su poznati i bh. narodnim govorima. Pa ipak, vidna je razlika između hrvatskog, na jednoj, i bosanskog i srpskog jezika, na drugoj strani. Dok su sva tri pokretna vokala u hrvatskom jeziku istovremeno obilježje i standardnojezičke prakse u Hrvatskoj, bh. standardni jezici, ukoliko nisu pažljivo usklađeni s pisanom normom (ako prije čitanja nisu lektorisani), imaju manju frekvenciju pokretnih vokala. Pokretni vokali su češći u brojevima i zamjenicama nego u pridjevima. Izrazita je prednost pokretnog **a** u odnosu na druga dva (**e** i **u**), pri čemu je pokretno **e** frekventnije od pokretnog **u**. Sva tri pokretna vokala su u bosanskom jeziku stilistički markirana. U stilski neutralnom jezičkom izrazu pokretni vokali su, naročito u pridjevima, rijetki (iz *Sarajevskog kantona*, o *Sarajevskom kantonu*, u *Zeničko-dobojskom kantonu*, o *bosanskom jeziku* i sl.). Zvaničnu upotrebu bosanskog jezika neki njegovi korisnici smatraju automatski stilski markiranom, naspram stilski neutralnog nezvaničnog govora, te se u njihovom jezičkom izrazu pokretni vokali u toj funkciji javljaju češće (*pravopis bosanskoga jezika*, iz *visočkoga kraja*, o *bosanskome jeziku* i sl.). U bosanskom hrvatskom jeziku pokretni vokali su rjeđi nego u Hrvatskoj, ali češći nego u bosanskom i srpskom (*kapital svakoga tgovackoga društva*). Srpski jezik u tom smislu najmanje se razlikuje i od ranije norme ali i od sadašnje govorne prakse u Bosni i Hercegovini.« (Valjevac 2005: 67)

se upotrebljava i jedno i drugo. Up.: *takođe (takoder)* S-P/J/P: 303 – *također* (H-B/F/M: 433) – *takođel/također* (B-Hal: 545); *juče (jučer, ne jučera)* S-P/J/P: 222 – *jučer* (H-B/F/M: 256) – *juče v. jučer* (B-Hal: 545); *veče* (S-P/J/P: 185) – *večer* (H-A/S: 867) – *veče v. večer* (B-Hal: 545).

U paru *milioni/milijun* prva riječ je karakteristična za srpski i bosanski/bošnjački (iako se u posljednjem može čuti u), a druga za hrvatski.

13 I u konsonantskom sistemu postoje diferencijalna standardološka rješenja. Navešćemo karakteristične primjere.

a) Alternacija *f/v/hv*. U srpskom je standardizovana *kafa* (*kava*) i eksplicitno se ne preporučuje *kahva* (S-P/J/P: 224). Hrvatski standard propisuje *kava, kavana, kavaničica* (H-A/S: 411), *kafedžija, kafedžijski, kafić* (H-A/S: 411), *kava, kaveni, kavin, kavotočje* (H-B/F/M: 259), *kafić* (H-B/F/M: 257) Bosanski/bošnjački standard daje sljedeća rješenja: *kahva, kahva/kafana, kahvaji, kahvedžibaša, Kahvedžić* (prezime), *kahvedžija, kahvedžijin, kahvedžijka, kahvedžijski, kahveni, kahvenski, kahvenjak* (B-Hal: 285–286), *kafa v. kahva, kafana/kahva, kafanski, kafaz, Kafedžić* (prezime), *kafedžija v. kahvedžija, kafenisati v. kahvenisati, kafez, kafilerija* (B-Hal: 285–285).³⁴

b) Alternacija *s/f* tipa *filosofija/filozofija*. U srpskom standardu je normirana *filozofija*, a oblik *filosofija* prati odrednica »ne« (S-P/J/P: 313). Lik *filosofija* se ne spominje u hrvatskom i bosanskom/bošnjačkom standardu, već se samo navodi *filozof, filozofirati, filozofski* (H-B/F/M: 224; B-Hal: 232).

c) Alternacija *v/h* tipa *duvan/duhan*. U srpskom standardu su predviđene obje mogućnosti (S-P/J/P: 203), ali je za srpski jezik tipično *duvan*. U hrvatskom standardu je isključivo propisan *duhan* (H-A/S: 310; H-B/F/M: 212), a u bosanskom/bošnjačkom se dozvoljavaju obje varijante: *duhan... duvan v. duhan, duvaniti v. duhaniti, duvanski v. duhanski* (B-Hal: 218). Inače, srpski jezik preferira fonemu *v*, a hrvatski *h*, dok se bosanski/bošnjački priklanja čas jednom, čas drugom. To se, recimo, odnosi na sljedeće riječi: *buva – buha, kuvati – kuhati, kuvar – kuhar* (sva tri jezika imaju samo *kuhinja, kuhinjski*), *kuvanje – kuhanje, kuvar – kuhar, kuvarica – kuharica, kuvarski – kuharski*.

d) Alternacija *h/j* tipa *kihati – kijati*. U srpskom standardu je *kijati* i *kihati* (S-P/J/P: 225), u hrvatskom *kihati* (H-B/F/M: 259).³⁵ H-Enc. rj. ukazuje na semantičku razliku između oblika sa *h* i sa *j*: *kihati* 'eksplozivno izbacivati zrak...' – *kijati* 'tiho sniježiti'. U srpskom jeziku je propisana *aždaja* sa napomenom da se *aždaha* čuje uglavnom u muslimanskim sredinama (S-P/J/P: 170). U hrvatskom standardu je

³⁴ U Gramatici bosanskog jezika daje se sljedeće objašnjenje (2000: 111): »Oblici sa suglasnikom *f* dobijenim uprošćavanjem grupe *hv* dijalekatskog su karaktera, javljaju se u bosanskoje razgovornom jeziku, tj. nisu karakteristični za bosanski jezik: [*kafa, kafenisati, kafenik, kafenjaci, ufatiti, pofatali, fala, pofaliti, zafatiti, prifatiti*]. Te se riječi u bosanskom književnom jeziku pišu i izgovaraju sa grupom *hv*: *kahva, kahvenisati, kahvenik, kahvenjaci, uhvatiti, pohvatati, hvala, pohvaliti, zahvatiti, prihvatiti*. Ali se zato uz književne oblike *kahva* (i u značenju *kafana*), *kahvedžija* (i *kafedžija*), *Kahvedžić* (i *Kafedžić*) javljaju i književni oblici sa konsonantom *f*: *kafana* (a ne *kahvana*), *kafić* (a ne *kahvić*), *kafanski* (a ne *kahvanski*) i sl.« (Bosanska gramatika 2000: 111)

³⁵ Nema u H: A/S.

aždaja (H-A/S: 234, H-B/F/M: 160), a u bosanskom/bošnjačkom *aždaha* sa upućivanjem lika *aždaja* na *aždaha*: *aždaja*, v. *aždaha* (B-Hal: 164).

e) U bošnjačkom standardu posebno se insistira na glasu *h*, pri čemu se u nizu slučajeva dozvoljavaju dubleti: 1. na početku riječi (*h*)*aber*, (*h*)*ajvan*, (*h*)*alka*, (*h*)*alva*, (*h*)*amajlija*, (*h*)*amam*, (*h*)*atar*, (*h*)*izmet*, (*h*)*rsus*, 2. u sredini riječi *aždaha* – *aždaja*, *čahura* – *čaura*, *buzdohan* – *buzdovan*, *mehlem* – *melem*, *duhan* – *duvan*, *mahrma* – *marama*. I u slovenskim riječima glas *h* se pojavljuje u sredini riječi: *lahak*, *lahko*, *mehak*, *mehko*, *mehkoča*, *plaho*, *truhlež*, *truhnuti*, *uho* – *uvo*, *vehnuti*, *promaha* – *promaja* (*propuh*). Manje ga ima na kraju riječi (*sabah*), *duh*, *kruh*, *gluh* – *gluv*, *grah* (*pasulj*), *orah*, *suh* – *suv*, *tih*, *pastuh*. Glas *h* dolazi i tamo gdje mu po etimologiji nije mjesto: *hastal*, *sahat*, *sevdah*. Ponekad dubletni oblici imaju različito značenje: *avlija* (dvorište) – *havlija* (marama koja se stavlja ispod feredže), *izmet* (nečist) – *hizmet* (njega, njegovanje, pažnja).

f) Alternacija *gnj/nj* tipa *jagnje/janje*. Za srpski jezik je tipičan lik *jagnje*, a *janje* je »manje obično« (S-P/J/P: 220). U hrvatskom se upotrebljava *janje* ((H-B/F/M: 254, H-Enc. rj.: 521). U bosanskom/bošnjačkom daje se prednost *janjetu* (»jagnje, v. janje«, B-Hal: 279). To se odnosi i na *jagnjetinu/lanjetinu*.³⁶

g) Alternacija *št/ć* (kao rezultat jotovanja grupe *pt*) tipa *opšti/opći*. U srpskom standardu primarnim se smatra oblik sa *št*, a sekundarni sa *ć*: *opšti* (*opći*), *opština* (*općina*) – S-P/J/P: 262. Hrvatski standard dozvoljava isključivo lik sa *ć*: *opći*, *općina* (H-A/S: 557, H-B/F/M: 317). U bosanskom/bošnjačkom jeziku čuje se i jedno i drugo, ali su propisani oblici sa *ć*: *opći*, *općina* (»opšti, v. opći, opština v. općina, B-Hal: 383).

h) Alternacija *s/š* tipa *sport/šport*. U srpskom jeziku koristi se *sport*, a u hrvatskom *sport* i *šport*. Naime, jedan hrvatski standard propisuje samo *sport*, *sportaš*, *sportašica*, *sportski* i uopšte ne spominje oblike sa *š* (H-A/S: 782), a drugi opet daje tim likovima prednost (»*sport* > *šport*, *sportaš* > *športaš*, *sportašica* > *športašica*, *sportski* > *športski*, H-B/F/M: 415). U bosanskom/bošnjačkom standardu nalazimo mješavinu – *sport*, *sportist/sportaš*, *sportistica/sportašica*, *sportski* (B-Hal: 517).

i) Alternacija *s/t* tipa *sintaksičar – sintaktičar*. Za srpski jezik tipično je *sintaksičar*, *sintaksički*, a za hrvatski *sintaktičar*, *sintaktički*. U bosanskom upotrebljava se i jedno i drugo (*sintaksičar/sintaktičar*, *sintaksički/sintaktički*, B-Hal: 502).

j) Alternacija *t/c* tipa *birokratija – birokracija*. Srpski oblik je *birokratija*, a hrvatski *birokracija*. Bosanski standard se odlučio za dvojno rješenje: *birokracija/birokratija* (B-Hal: 173).

k) Alternacija *s/z* tipa *balsam/balzam*. U srpskom standardu na prvom mjestu je *balsam* (»*balzam*, v. *balsam*«, S-P/J/P: 175), u hrvatskom obrnuto (»*balsam* > *balzam*«, H-B/F/M: 161)³⁷, a u bosanskom/bošnjačkom dublet *balsam/balzam* (B-Hal: 166). U srpskom standardu dozvoljava se *bazen* i *basen* (S-P/J/P: 175), u hrvatskom samo *bazen* (H-B/F/M: 162)³⁸, a u bosanskom/bošnjačkom nalazimo dvojno rješenje: *basen/bazen* (B-Hal: 167).

³⁶ Putujući ove godine po Bosni i Hercegovini primijetili smo da se na reklamnim natpisima *jagnjetina* nudila od Sarajeva do Jablanice, a *janjetina* od Jablanice do Mostara.

³⁷ Nema u H-A/S.

³⁸ Nema u H-A/S.

l) Alternacija **dž/č** tipa *narandža* – *naranča*. Srpski standard ne spominje ovaj slučaj, ali je za srpski jezik tipična *narandža*, a za hrvatski *naranča* (H-A/S: 497, H-B/F/M: 295). U bosanskom/bošnjačkom je dublet: *naranča/narandža* (B-Hal: 350).

m) Alternacija **h/k** tipa *hemija/kemija*. Prvi lik je karakterističan za srpski jezik, a drugi za hrvatski. Bosanski/bošnjački standard se odlučio za oblike *hemija*, *hemijski*, *hemičar* (B-Hal: 250).

14 Specifičnost bosanskog/bošnjačkog standarda je geminacija (udvajanje) suglasnika.³⁹

15 Poseban slučaj čini nejednako normiranje palatalizacije. Recimo, u bosanskom/bošnjačkom standardu propisana je nulta palatalizacija ispred nastavka -i kod prisvojnih pridjeva tipa *bakicin* (B-Hal: 165), *bludinicin* (175), *brijačicin* (178), *djevojčicin* (207), *osvetnicin* (387), *pobornicin* (407), *pobunjenicin* (407), *prodavačicin* (458), *spahinicin* (515), *učesnicin* (560), *ušljivicin* (577), *zatočenicin* (613). Ova norma nema opštegobosansku podršku pa tako Ismet Smailović predlaže da se preuzme rješenje koje nudi hrvatski i srpski standard (Valjevac 2005: 82).

16 U tri norme nalazimo još niz osobenosti. Npr. u bosanskom/bošnjačkom pored oblika *vaza* dozvoljava se i *vazna* (B-Hal: 585). Specifičnost samo (jednog) hrvatskog standarda je riječ *uvrjeda* (H-B/F/M: 461)⁴⁰. Srpski standard pored *shema* dopušta i *šema* (S-P/J/P: 302), dok hrvatski i bosanski/bošnjački nude samo jedno

rješenje – *shema* (H-A/S: 760, H-B/F/M: 403, B-Hal: 500). Srpski propisuje *bašta* (S-P/J/P: 176), hrvatski *bašča* i *bašča* (H-B/F/M: 162)⁴¹, a bosanski/bošnjački *bašča* (B-Hal: 237). U srpskom standardu je *konsultacija* (S-P/J/P: 228), a u hrvatskom i bosanskom/bošnjačkom *konzultacija* i *konsultacija* (H-Enc. rj: 609, B-Hal: 298). Samo bosanski/bošnjački standard dozvoljava *bagrem* i *bagren* (B-Hal: 165). Za srpski jezik je tipičan (prema našem materijalu) oblik *koral*,⁴² hrvatski standard propisuje *koralj* (H-B/F/M: 265, H-A/S: 427), a bosanski/bošnjački *koral* i *koralj* (B-Hal: 299). U srpskom standardu su oblici tipa *varvarizam*, *varvari* primarni, a *barbari*, *barbarizam* sekundarni (S-P/H/P: 184), u hrvatskom se nudi isključivo *barbarski* (H-A/S: 237), *barbarin* (H-B/F/M: 162), a u bosanskom/bošnjačkom *barbarin*, *barbarizam*, *barbarski*, *barbarstvo* (B-Hal: 166). U srpskom jeziku koristi se *porijeklo*, a u hrvatskom *podrijetlo*. U bosanskom/bošnjačkom standardu prednost se daje liku *porijeklo* (B-Hal: 423), ali se upućuje i na *podrijetlo* (*porijeklo* v. *podrijetlo*, B-Hal: 411).

Skraćenice u citiranju

B-Hal = Halilović 1996; D-Deš = Dešić 2002; H-A/S = Anić, Silić, 2001; H-B/F/M = Babić, Finka, Moguš 2000; H-Enc. rj. = Hrvatski enciklopedijski rječnik, 2002; S-P/J/P = Pešikan, Jerković, Pižurica 1995; S-Sim = Simić 1998.

Citirana literatura

- ANIĆ, Vladimir, 2000³: *Rječnik hrvatskoga jezika*. Zagreb: Novi Liber.
- ANIĆ, Vladimir, SILIĆ, Josip, 2001: *Pravopis hrvatskoga jezika*. Zagreb: Liber.
- BABIĆ, Stjepan; FINKA, Božidar; MOGUŠ, Milan, 2000⁵: *Hrvatski pravopis*. Zagreb: Školska knjiga.
- BROZOVIĆ, Dalibor, 1968: O fonološkom sustavu suvremenog standardnog hrvatskosrpskog jezika. *Radovi Filozofskog fakulteta*, Razdio lingvističko-filološki (4) 1965/1966, 1967/1968. Zadar. 7/7, 20–39.
- , 1973: O ortoepskoj vrijednosti dugoga i produženoga ijekavskog jata. *Jezik*. Zagreb. XX/3: 65–74, XX/4: 106–118, XX/5, 142–149.
- , 1991: Fonologija hrvatskoga književnog jezika. *Povijesni pregled: Glasovi i oblici hrvatskoga književnog jezika*. Zagreb: HAZU – Globus, 379–452.
- ČEDIĆ, Ibrahim, 2005: Pisana riječ i jezičke norme u Bosni i Hercegovini. *Radovi Instituta za jezik*. Sarajevo. XVII, 111–173.
- DEŠIĆ, Milorad, 2002: *Pravopis srpskog jezika*. Zemun: Nijansa.
- GUBERINA, Petar; KRSTIĆ, Krno, 1940: *Razlike između hrvatskoga i srpskoga književnog jezika*. Zagreb: Matica hrvatska.
- HALILOVIĆ, Senahid, 1996: *Pravopis bosanskoga jezika*. Sarajevo: Preporod.
- HAMM, Josip, 1949: *Štokavština Donje Podravine*. Rad JAZU. Zagreb. 275, 5–70.

⁴¹ Nema u H-A/S.

⁴² Ovu riječ ne spominje S-P/J/P.

³⁹ Ova se pojava objašnjava na sljedeći način: »1. U bosanskome jeziku je najčešći geminantni izgovor sonanta **l** u svim onim riječima orijentalnog porijekla kojima je u osnovi riječ *Allah*, u svim izvedenicama i prisvojnim pridjevima od te riječi: *Allah*, *Allaha*, *Allahu*, *Allahov*, *Allahova*, *Allahovi*; *Allahu ekber*, *Allah raziola*, *Allah rahmetile*, *Allah selamet*, *Allah birum*; *resulullah*, *mašallah*, *subhanallah*, *elhamdulillah*, *estagfirullah*, *allahraziola*, *allahumuma*, *bismillah*, *ibadullah*, *jallah*, *vallahi*, *Amentu billahi*, *ejvallah*, *subhdnallah*, *hdlla-halla*. 2. Sve riječi kojima je u osnovi riječ *Muhammed* (pejgamber), izvedenice i prisvojni pridjevi od ove riječi javljaju se sa udvojenim sonantom **m** (**mm**): *Muhammed*, *Muhammeda*, *Muhammedu*, *Muhammedov*. 3. Sa geminatnim glasovima javljaju se i sve one riječi koje su značenjski ili etimološki vezane za islam ili su riječi iz samog Kur'ana: *sunnet*, *sunnetiti*, *džennet*, *džennetom*, *džehennem*, *džehennema*, *džellešanuhu*, *millet*, *tehijjetul-mesdžid*, *evvel*, *ševval*, *ummet*, *muttefekun alejhi*, *muharrem*, *saffer*, *zekkum*, *sunnetul umekkede*. 4. Sa geminacijom se javljaju izvorna imena iz arapskog jezika, imena iz Kur'ana, ili lična imena i prezimena Arapa, pa i naših ljudi koji su u prošlosti imali takva izvorna arapska imena i prezimena: *Ebn Zerr Džundub*, *Šeddad Ibn Eis*, *Zekerijja*, *Ebn Ejjub*, *Omer b. Hattab*, *Abdullah b. Mesud*, *Sirri*. 5. Bošnjačka imena arapskoga porijekla nemaju geminaciju, već se izgovaraju i pišu sa jednim glasom, bez obzira na njihove izvorne oblike u arapskom jeziku (koji su sa geminacijom): *Abdulah*, *Alema*, *Alamek*, *Fadulah*, *Muhamed*, *Umihana*, *Abdurezak*, *Zekerijjah*, *Abdulatif*, *Fejzulah*. 6. Bez geminacije javljaju se i ostale riječi iz arapskog, ali koje nisu vezane za vjerski život: *belek čoha*, *bensilah*. 7. Bez geminacije su prisvojni pridjevi i druge izvedenice od riječi iz vjerskog života čiji su osnovni oblici sa geminacijom: *džehenemli*, *džehenemluk*, *džehenemski*, *dženetska*, *dženetski*, *sunečenje*, *sunetiti*, *sunetluk*, *osunetiti se*, *nanijetiti*. 8. Također su bez geminacije i druge riječi koje je ni u arapskom jeziku nemaju: *dženaza*, *džemat*. 9. U najčešće upotrebljavanom geografskom nazivu iz arapskog (i u izvedenim i prisvojnim pridjevima od toga naziva), ne upotrebljava se geminacija suglasnika **k**: *Meka*, u *Meki*, *Mekom*, iz *Meke*, *mekanski*.« (Jahić/Halilović/Palić 2000: 115)

⁴⁰ U u drugom hrvatskom standardu je samo *uvreda* (H-A/S: 862)

Haški sud <http://www.un.org/icty/bhs/cases/seselj/documents/docpros/ses-pros041123b3.htm>

Hrvatski enciklopedijski rječnik, 2002: Urednici Ranko Matasović, Ljiljana Jojić. Zagreb: Novi Liber.

ISAKOVIĆ, Alija, 1993: *Rječnik karakteristične leksike u bosanskome jeziku*. Wuppertal: Bambi.

IVŠIĆ, Stjepan, 1913: Današnji posavski govor. *Rad JAZU*. Zagreb. 196, 122–254. – Knj. 197, 113–162.

JAHIĆ, Dževad, HALILOVIĆ, Senahid, PALIĆ, Ismail, 2000: *Gramatika bosanskoga jezika*. Zenica: Dom štampe.

PAVIČIĆ, Stjepan, 1953: Podrijetlo naselja i govora u Slavoniji. *Rad JAZU*. Zagreb.

PEŠIKAN, Mitar, JERKOVIĆ, Jovan, PIŽURICA, Mato, 1995: *Pravopis srpskoga jezika*. Novi Sad, Beograd: Matica srpska – Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.

SIMIĆ, Radoje, 1998: *Pravopisni priručnik srpskoga književnog jezika*. Priredila Pravopisna komisija. Beograd: Naučno društvo za negovanje i proučavanje srpskog jezika.

ŠKARIĆ, Ivo, 2001: Kakav pravopis (između fonetike i fonologije). *Govor*. Zagreb. XVIII/1, 1–31.

TEŽAK, Stjepko, 2000²: Hrvatski štokavski ekavci. *Težak, Stjepko. Hrvatski naš osebnj. Zagreb: Školske novine*, 40–43.

VALJEVAC, Naila, 2005: Standardna novoštokavština i jezička situacija u Bosni i Hercegovini. *Radovi Instituta za jezik*. Sarajevo. XVII, 1–110.

FONETIČNO-FONOLOŠKE RAZLIKE MED BOSANSKIM, HRVAŠKIM I SRBSKIM JEZIKOM – NORMATIVNE REŠITVE

Razlikovati je potrebno med normiranimi i funkcionalnim fonetično-fonološkim razlikama. Prve so rezultat postopkov normiranja, druge pa praktične rabe jezika oz. normiranega standarda. V samoglasniškem sistemu bosansko-hrvaško-srbskega jezika sta najbolj problematična odraz jata (e, je, ije, i) in vprašanje, ali gre za razlikovalne spremembe. Raba kaže, da na osnovi odraza jata bosanskega, hrvaškega in srbskega jezika ne moremo razlikovati. Glede na normiranost pa je položaj zelo zapleten, predvsem z rabo predpone *pre-*. Poznamo različne normativne rešitve za glagola *teči* in *tači*. Različne ijekavske norme poznajo tudi iterativni glagoli, izpeljani iz *liti*. V srbskih, hrvaških in bosansko-bošnjaških ijekavskih govorih najdemo ekavizme, tj. besede, ki jat odražajo kot e; v ijekavskih govorih poznamo vrsto ikavizmov. Nekateri toponimi izkazujejo ekavsko-ijekavske različice.

Različno normo izkazuje več fonetičnih premen, med drugim a/o (tačka/točka), a/u (saradnik/suradnik), e/a (aktuelan/aktualan), e/o (petero/petoro), e/u (berzal/burza), i/e (Atinal/Atena), o/u (bajonet/bajunet/a), a/o (obaveza/obveza). Poznamo različne standarde za neobvezni samoglasnik a v imenovaniku ednine pri moških samostalnikih z ničto končnico.

V sklopu samoglasniško-soglasniških premen omenjam primer *avgust/avgust*.

Različne norme so tudi v soglasniškem sistemu. Premena f/v/hv se v srbsčini kaže kot *kafa* (kava), medtem ko oblika *kahva* ni priporočena. Hrvaški standard je *kava*, bosanski *kahva* in *kafa*. Znana so še druga razlikovanja: s/f (filosofija/filozofija), v/h (duvan/duhan), h/j (kijati – kijati), gnj/nj (jagnjel/janje), št/ć (opšil/opći), s/š (sport/šport), s/t (sintaksičar – sintaktičar), s/z (balsam/bal-zam), dž/č (narandža – naranča), h/k (hemija/kemija). Bosansko-bošnjaški standard še posebej poudarja glas *h*, kar dopušča vrsto dvojnic.

Poseben primer je prvotno normiranje palatalizacije.

Slobodan Pavlović
Univerza v Novem Sadu

SISTEMSKI PODSTICAJ ZA KONEKTIVNU UNIFIKACIJU ASERTIVNOSTI I VOLUNTATIVNOSTI U STAROSRPSKOM JEZIKU

Članek prikazuje vlogo glagolov, ki izražajo obljubo in namen (*obětovati se; nadati se, ouzdati, oupovati* ipd.), in sicer glede na razširitev veznika *da* iz želelnosti v pripovednost v starosrpskem jeziku.

The paper examines the role of verbs, expressing promise and purpose (*obětovati se; nadati se, ouzdati, oupovati* etc.), specifically with regard to the spread of the conjunction *da* from the optative to the indicative in the Old Serbian language.

Ključne besede: starosrpski jezik, zgodovinska skladnja, predmetni odvisnik, želelnost, pripovednost

Key words: Old Serbian language, historical syntax, subject clause, optative mood, and indicative mood

0 Asertivnost i voluntativnost predstavljaju semantičke tipove komplementizacije pod kojom se ovde podrazumeva postupak upotpunjavanja ili proširivanja sadržaja upravne predikacije, čime se konstituiše kompleksna jezička jedinica (up. Petrović 1997: 35), koja sintaksički može funkcionisati (1) kao monopredikatska struktura, kada se u funkciji dopune upravne predikacije javi imenička ili verbidiska (infinitivna) forma, ili (2) kao bipredikatska struktura, kada se u funkciji dopune upravne predikacije javi subordinirana klauza. Rečenični kompleks s komplementnom klauzom predstavlja, dakle, složenu rečeničnu strukturu s inkorporiranim propozitivnim sadržajem (propozicijom) u funkciji participanta. Semantika glagola u poziciji superordinirane predikacije, pri tom, po pravilu nosi informaciju o potencijalnoj otvorenosti za propozitivnu komplementizaciju, a neretko sadrži i stav govornika prema vrednosti propozitivnog sadržaja, što se ispoljava kroz odgovarajuće modalno ustrojstvo komplementne klauze (Beličová i Sedláček 1990: 64).

Prema vrednosti propozitivnog sadržaja rečenični kompleks s komplementnom klauzom može biti (1) asertivnog tipa, kada se propozitivni sadržaj predstavlja kao datost, (2) voluntativnog tipa, kada je propozitivni sadržaj predstavljen kao izraz volje i (3) dubitativnog tipa, kada se konstatuje da je vrednost propozitivnog sadržaja neizvesna (Beličová i Sedláček 1990: 65). Na sintaksičkom planu asertivnost i voluntativnost, koje su ovde u fokusu pažnje, diferencirane su manje-više jasno ovremenjenošću prve i neovremenjenošću druge (up. savremeno srpsko *Vidim da učiš // da si učio // da ćeš učiti ~ Želim da učiš // *da si učio // *da ćeš učiti*).¹ Oba ova tipa komplementnih struktura na zapadu južnoslovenskog jezičkog prostora

¹ Znakom * ovde je označena gramatički neprihvatljiva jezička struktura.